

Габриела СИМОНОВА

ВЛИЈАНИЕТО НА ТЕМАТСКОТО УРЕДУВАЊЕ ВРЗ СТОПАНСКИОТ РАЗВОЈ НА ВИЗАНТИЈА

Воведувањето на тематското уредување во византиската држава не само што е долготраен туку е и сеопфатен процес. Промените што ги предизвикало неговото изградување се одразиле во повеќето од сферите на византиското општество, навлегувајќи во неговите основни структури, како што се: воената организација, администрацијата, стопанството и економијата.

На преминот од VI во VII век настанале крупни промени во Источноримското Царство (Византија), наложени од општата надворешна и внатрешна општествено-политичка констелација, кои довеле до целосна трансформација на општеството, преобразувајќи го од античко во средновековно.

Во овој наш труд се задржуваме на промените што ја зафатиле стопанската сфера и укажуваме на начинот на кој тематското уредување влијаело врз нејзиниот развој.

Ако во предходните векови големопоседништвото се наоѓало во постојан и незадржлив пораст, а селанството сè повеќе се претворало во категорија од зависни колони, тогаш во VII век темелот на Царството, неговата основна стопанска и воена сила ја сочинува ситниот земјопосед на слободниот селанец и стратиотот на новата тематска војска¹.

Поради континуирани надворешни напади на византиската територија и поради сè почестите внатрешни потреси што ги доживувала византиската држава, голем дел од големопоседничките имоти претрпеле штети, а населението поради честите војни, значително се проретчило. Од таа причина големи површини земја останувале необработени и запуштени.

¹ Г. Острогорски, Византијска сеоска општина, Привреда и друштво у византијском царству, Сабрана дела књ. 2, Београд, 1969, 102.

Со приливот на Словените на Балканот и со колонизаторските мерки² што ги спроведувале византиските цареви бил надминат во извесен степен недостигот од работна сила³. Тоа значи дека силите што му недостигале на Царството дошле однадвор, односно новата категорија на независни селани и стратиоти настанала во значителен дел од приливот на свежи сили, пред сè, со силите на словенската имиграција⁴.

Новите односи што настанале во византиското село во раниот среден век се одразени во Земјоделскиот законик⁵, извор од крајот на VII и почетокот на VIII век⁶. Во земјоделскиот законик се имаат предвид, пред сè, новите населби настанати со колонизацијата на опустошените земји, бидејќи се добива впечаток дека селските населби се наоѓаат во шумски предели. Често се споменува за крчење шуми, обработка на ливади (ледици) како и за напади на

² За трите големи преселувања на Словени во М. Азија, кои ги споменува Теофан види: Theophanis Chronographia I, 348. 16-20; 364. 11-15; 432. 27-29; Византијски извори т. I, 223, 226-227, 231; Документи т. I, 40-41. Дека голем број Словени биле преселени во М. Азија потврдува еден оловен печат на Словените од Витинија, кој го публикувал Панченко, Памятник Славян в Вифинии VII века, ИРАИК, 8 (1902) 1-48. Острогорски го датира во 694-5 г., а не како што предложил Панченко во 650 г. За датацијата види Виз. извори т. I, 245 бел. 1. За веќе преселени Словени во М. Азија зборува и еден изворен податок од X век во Списот За Церемониите каде што се споменуваат - Склависијани. Виз. Извори, т. 2, Београд 1959, 77. Б. Ферјанчић, смета дека овие Склависијани се потомци на оние Словени кои византиските цареви ги наеселиле во текот на VII и VIII век во областите на М. Азија. Сп: Виз. извори, т. II, 77 бел. 286. Сп. А. Атанасовски, Византија и Словените од околината на Солун во VII век. Год. Зб. на универзитетот "Св. Кирил и Методиј" - Скопје, кн. 60, Скопје 2007, 275-288.

³ За влијанието на Словените врз општествената преобразба на Византија, види: Г. Острогорски, Утицај Словена на друштвени преображај Византије, Византија и Словени, Сабрана дела књ. 4, Београд 1970, 45-59.

⁴ Г. Острогорски, Византиска селска општина, 103.

⁵ Земјоделскиот закон има повеќе изданија, види: Сп. Ђ. Радојичић, Српски рукопис Земљорадничког закона. ЗРВИ књ. 3 Београд, 1955, 15-28; Подбрани извори за историјата на Византија, под ред. на Д. Ангелов, София 1956, 87-93; Спореди го и поновото и поопширно издание: Византијскиот земледельчески закон. Текст, исследование, комментарий подготовили Е. Э. Липшиц, И. П., Медведев, Е. К., Пиотровская, под ред. И. П. Медведев, Ленинград 1984. За имотната диференцијација и видовите на отпор во селската општина, види: П. Мутафчиев, Селското земевладение във Византија (според Νομος γεωργικός), Избрани произведения, том 1, София 1973; Х. Меловски, Видови на отпор според Земјоделскиот закон, сп. Историја XX/2, Скопје 1984, 185-195.

⁶ Околу проблематиката на неговата датација види: Г. Острогорски., Историја на Византија, 120-121 бел. 17.

диви сверови на селските стада⁷. Селаните, чии правни односи се регулираат со Земјоделскиот законик, се независни земјопоседници. Тие не му се подложни на никој, даноците ѝ ги плаќаат непосредно на државата и нивното слободно движење со ништо не е ограничено.

Индивидуалниот имот на селанецот во овој период почнал да преовладува. Селаните се сметаат за господари (κύριοι) на својот движен и недвижен имот, а воедно тие се и членови на селската општина (ἡ τοῦ χωρίου κοινότης)⁸.

Од своја страна, пак, селската општина претставувала една фискална единица за која бил определуван еден општ данок, кој потоа бил распоредуван меѓу поединците. Членовите на селската општина сноселе заедничка одговорност за плаќање на данокот (ἀλληλεγγύως). Имено, ако еден селанец осиромашил или го напуштил својот имот, тогаш друг, по правило, неговиот сосед морал да плаќа данок за него и така се стекнувал со право да го користи неговиот имот⁹. На овој начин државата се обезбедувала од губење на предвидениот данок.

Што се однесува, пак, до воената организација во рановизантискиот период, нејзината основа ја сочинувале странските наемници за кои државата издвојувала големи парични средства, додека во средновизантиската епоха базата ја сочинувал домашниот војник-селанец. Таа промена се наметнала со воведувањето на тематската организација, која резултирала со ослободување на државата од големите расходи потребни за наемните војници и врзување на воената обврска со правото на користење на државното земјиште. Имено, војникот-селанец добивал имот од страна на државата, кој му служел како извор за егзистенција, а за сметка на тоа, бил должен на повик од власта да се јави во определен воен одред со сопствено оружје и со еден коњ¹⁰. Имотите на кои живееле стратиотите и ги

⁷ Подбрани извори, чл. 17, 20, 42, 43, 46, 55, 57.

⁸ Г. Острогорски, Византијска селска општина, 104; Д. Ангелов, Историја на Византија, т. 1, 214-220.

⁹ Г. Острогорски, Аграрне прилики у византијском царству у средњем веку, Привреда и друштво у Византијском царству, Сабрана дела књ. 2, Београд 1969, 70. За алиленгионот, види: Г. Острогорски, Византијски порески систем у старом и средњем веку. Привреда и друштво у Византијском царству, Сабрана дела, књ. 2, Београд 1969, 127-131. Овој принцип на заедничка одговорност, според Мутафчиев, се јавува во Византија под влијание на Словените коишто се населиле на византиските територии. Спореди: П. Мутафчиев, Селското земевладение във Византија, 90-91.

¹⁰ La vie de S. Philarète, ed. M. H. Fourmy et M. Leroy, Byzantion 9 (1934), 126; Сп. и: Г. Острогорски, Пронија. Прилог историји феудализма у Византији и

обработувале им ги отстапувала државата, која за таа цел ги користела своите слободни домени. Војниците, пак, биле обезземјени селани или колонисти од разни народи во рамките на Империјата или надвор од неа. Од приходите тие ги издржувале своите семејства и се снабдувале со потребната опрема и оружје. Сопственоста над тие земји била условена. Војникот бил неспорен сопственик на земјата само доколку ја исполнувал обврската за која ја добил земјата, т.е. да ја извршува воената служба. Во таков случај, тој можел да им го остава својот имот во наследство на своите деца или блиски роднини до шесто колено, но заедно со тоа им го предава и задолжението, кое лежи врз него, т.е. воената служба¹¹.

Штом војната ќе завршела, војниците се враќале на своите земји и одново станувале слободни селани. Во мирно време тие требало да се грижат и за воената подготовка.

Со оглед на тоа дека на имотот што условно го поседувал стратиотот формирал и свое семејство, тој бил помотивиран да го брани од надворешни непријатели, а со тоа станувал и многу посовесен војник за разлика од наемникот.

Во економски и социјален поглед немало никакви разлики меѓу независните селани, кои плаќале даноци и војниците-селани (стратиоти), кои биле обврзани да служат во војска. Во економски поглед војничките имоти (стратиотските имоти) биле наполно исти како и селските, а во социјален поглед и војниците и независните селани припаѓале на иста категорија. Тие често биле распоредувани во исти административни и фискални оддели, а царските закони ги третираше како една единствена категорија¹².

Овој систем на стратиотски, војнички имоти, мошне го растоварил државниот буџет и го решил тешкиот проблем што настанал со големата преселба на народите кога Царството се нашло во положба да не може да регрутира војска од каде што порано регрутирало.

Стратиотскиот имот со кој располагал војникот-селанец и сам го обработувал, по неговата смрт го наследувал најстариот син, а заедно со имотот ги наследувал и воените обврски. Останатите потомци го зголемувале бројот на независни селани, кои можеле да се ангажираат и искористат за крчење на необработеното земјиште.

јужнословенским земаљама. О византијском феудализму, Сабрана дела књ.1, Београд, 1969, 134; Истиот, Историја на Византија, 129-130.

¹¹ За војничката сопственост, види: Эклога: византийский законодательный свод VIII века, перевод, комментарий Е. Э. Липшиц, Москва 1965, титул XVI чл. 1 и 2; Подбрани извори, 159 и 161; Сп. и: Д. Ангелов, История на Византия, т. 1, 239; Г. Острогорски, Аграрне прилике, 75; П. Мутафчиев, Лекции по история на Византия, т. 2, София 1995, 178.

¹² Г. Острогорски, Аграрне прилике, 65.

На тој начин се развивало слободното селанство паралелно со војниците населени на земјата и како што стратиотите биле главната основа на византиската моќ, така независните селани како даночни плаќачи биле сржта на економската и на финансиската сила на Византија¹³.

Преку поврзувањето на воената служба со земјопоседот, византиската влада успеала да го зајакне и да го прошири ситниот посед, кој ѝ обезбедувал финансиска и воена сигурност. Од тие причини, централната власт имала интерес да го заштити малиот земјопосед, издавајќи за таа цел неколку законски одредби-новели¹⁴.

Во овој период како последица од воведувањето на тематското уредување, големи промени претрпел и византискиот град. Имено, византиските градови во VII век претставуваат до извесен степен продолжување и доразвивање на градовите од IV-VI век, меѓутоа паралелно со тоа во нивната социјална структура и администрација настапиле важни измени што се должеле на рушењето на робовладетелските форми и постепено формирање на феудалната база. Основниот дел од населението го чинеле слободните луѓе, а бројот на робовите бил сосема мал¹⁵.

Може да се каже дека византиските градови во раниот среден век не биле во тотално опаѓање, како што се мислело порано, но не може да се каже дека ја зачувале непроменета организацијата на античкиот полис, бидејќи градскиот живот во извесен степен почнал да опаѓа веќе во доцноримскиот период. Градот се преобразува и во тој модифициран облик влегува во епохата на раниот феудализам. Имено, рурализацијата на градовите била општа појава во средниот век, која не ја одминала ниту Византија. Дури и во најголемите градови еден дел од населението се занимавало со обработка на земја и со одгледување винова лоза. Чудата на св. Димитрија Солунски споменуваат дека за време на еден словенско-аварски напад на Солун (586 г.), многу жители се наобале надвор од градските ѕидини, бидејќи отишле да работат на своите полиња¹⁶.

¹³ Исто, 65.

¹⁴ Види: Новела на Роман Лакапин за протимизисот, Новела на Роман Лакапин против динатите, Новела на Константин VII Порфирогенит против динатите, Новела на Константин VII Порфирогенит за стратиотите, Новела на Никифор Фока за стратиотите, Новела на Василиј II против динатите, Подбрани извори, 147-150, 147-150, 155-158, 158-162; 168; 169-174.

¹⁵ Д. Ангелов, Историја на Византија, т.1, 227.

¹⁶ Византијски извори, т. I, 179; Документи, т. I, 27; Сп. и: Е. Э. Липшиц, Город и деревня в Византии в VI - первой половине IX в., Город и деревня в Византии в IV-XII вв. (коллективный доклад советских ученых) Rapports du XII congres international des Etudes Byzantines, Ochride 1961, Belgrad-Ochrid 1961, 9 и 20; Г. Острогорски, Византијски градови у раном средњем веку, Из

Причините за аграризацијата на поголемиот број градови треба да се бара во намалениот оптег на парите и во преселбата на трговците и занетчиите, главно, во големите градови што нуделе поголема заработувачка. На тој начин помалите градови, губејќи го основното стопанско значење, се претвориле во села. До ваквиот пресврт доаѓа и поради осиромашувањето на куриалите - античката муниципална аристократија, која некогаш била главниот потрошувач и корисник на трговските и на занаетчиските услуги. Намалената потрошувачка повлекувала пад на производството, а консекветно на тоа и пад на занаетството и трговијата. Осиромашувањето на куриите и на муниципалните „каси“, водело неминовно кон неможност да се одржуваат многубројните видови на муниципален живот. Недостасувале средства за одржување на комуналните услуги - водовод, канализација, локални патишта, градски бањи, училишта, административни згради итн. Така малите градови го губеле својот урбан лик, напуштени, стопански уназадени почнале да се претвораат во село¹⁷. Ваквиот распад на урбаниот живот е последица во крајна линија на сè поприсутното распаѓање на веќе надминатите општествено-економски односи. Робовскиот труд како таков бил непродуктивен и не можел повеќе да го обезбеди одржувањето на робовладетелскиот систем. Во секој случај, овие промени не значеле назаднување на постојното општество, туку преминување во ново феудално општество во кое господарела новосоздадената слободна селска општина во која доминира приватната сопственост врз поделената земја и општествената сопственост врз неподеленото земјиште¹⁸.

Во VII век како резултат на тематската организација настапиле важни промени и во самата градска администрација. Позанто е дека во рановизантиската епоха низа градови се користеле со значително месно самоуправање, независно од тоа дали централната власт спроведувала контрола врз нив преку соодветни органи. Тие имале свои совети (курии), кои се грижеле за месните работи и во кои на чело стоеле градски првенци. Голема улога во животот на градот играл и епископот, речиси сите поважни градови биле центри на епископски седишта. Порастот на улогата на епископот во провинцијалниот живот и во животот на градот може да се следи од

византијске историје и просопографије, Сабрана дела књ. 3, Београд 1970, 88.

¹⁷ Е. Э. Липшиц, Город и деревня, 10; Г. Л. Кубратов, Основные проблемы внутреннего развития византийского города в IV-VII вв. Ленинград 1971, 51.

¹⁸ З. Костиќ, Преображај града у раздобљу V и VI столјећа, *Balkanica XXIV*, Београд 1993, 34-35; С. Зоговиќ., Етничките заедници во Македонија до крајот на раниот среден век, Прилеп 2001, 237.

почетокот на VI век, т.е од 505 година кога со одлуката на Анастасиј нему му била доверена грижата околу набавката и распределувањето на житото заедно со едно тело составено од локални земјопоседници и неколку службеници¹⁹. На тој начин им е создадена конкуренција на градските курии, чии компетенции биле загрозени. Компетенциите на епископот за сметка на градските курии, па дури и на провинциските намесници, уште повеќе биле зголемени во Јустинијаново време, кои, всушност, и биле санкционирани со трите новели на истиот император²⁰. Јакнењето на епископијалната власт на световен план значи дека новите центри на моќ ги собираат околу себе областите на еден полуформален начин, кои некаде почнуваат да ја преземаат улогата на дотогашните административно-територијални единици. Впечаток е дека градовите со оформувањето на новата улога на епископатот, како прибежиште во несигурната земја, заедно со подрачјето што гравитира кон нив, почнуваат да ја заменуваат провинциската администрација, која заостанува во споредба со барањата на времето. Во ова, секако, не треба да се гледа како на симбол за плански воведени новини, туку знак на длабока криза на дотогашниот управен систем, како што забележал Љ. Максимовиќ²¹. Оваа криза дури во време на Ираклиј и неговите наследници ќе биде надмината, благодарение на суштинските реформи во државата и во општеството, видливи во новото тематско уредување. Токму со воведувањето на тематското уредување подемот на епископската власт во градот бил целосно прекинат²².

Граѓаните, исто така, располагале со своја милиција и создавале воени одреди²³, кои им служеле за заштита, главно, од нападите на варварските племиња²⁴.

¹⁹ A. H. M., Jones, *The Greek Sity from Alexander to Justinian* (Oxford 1940), 209.

²⁰ Новела VIII од 535г., Новела LXV од 538 г. и Новела CXXVIII од 545 г. (види: *Iustiniani Imp. Novellae*, edd. R. Schoell-G. Kroll, Berlin 1012, p. 68.31-36, 339.20-32, 638, 642, 643, 645.)

²¹ Љ. Максимовиќ, Северни Илирик у VI веку, ЗРВИ XIX, Београд 1980, 41-43.

²² Сп. D. Claude *Die byzantinische Stadt im 6. Jahrhundert*, *Byz. Archiv*. Heft 13, Munchen 1969, 157; З. Костиќ, Преображај града, 37. За опаѓањето на значењето на куриите, види и: Велков В., Градът в Тракия и Дакия през кснната античност (V-VI в), Софи я 1959, 64.

²³ Особен белег на градската автономија ѝ давале димите (партиите), кои преку своите манифестации на незадоволства во значајна мера претставувале коректор на централната власт. Меѓутоа, со сè поизразената централизација на византиската држава, тие губат на значење. За димите, за нивната организација и функција во византиското општество види поопширно кај: И. Е. Караянопулос, Политическа теория на Византинците,

Од средината на VII век самоуправавањето на градовите во Царството започнало непрестано да опаѓа²⁵. Античкиот полис полека, но сигурно го губи и својот карактеристичен изглед и се претвора во каструм. Градот сега станува центар на одбраната на својот регион и како таков добива сопствена фортификација, која му обезбедува заштита од варварските упаѓања. Таквата улога на градот предизвикува промени и во топографските услови: градовите се повлекуваат во ридести предели каде што можноста за одбрана е неспоредливо поголема²⁶.

Ваквите измени во самиот карактер на градот се должеле во најголем дел на спроведените воени и административни реформи, т.е. на изградувањето на тематската организација и институтот на стратиотите. Како резултат на тие реформи, бил создаден значителен централизам и целата власт во новообразуваните теми била доверена во рацете на тематскиот управител - стратег и неговите непосредни соработници: турмарх, мерарх, комес на штаб, хартулариј на тема, доместик на тема, друнгариј на банда, комес на банда, кентарх спатарии, комес на хетерија, протоканцелариј и протомандатор²⁷. Најзначајните градови на византиските провинции во VII в. стануваат седишта на стратезите и центри на цивилната и на воената управа на тие провинции²⁸. Бил создаден нов воен, финансиски и судски апарат, чии нишки воде директно кон дворецот и престолнината, кој, пак, од своја страна, почнал да ја задушува и така ослабената градска автономија. Градската самоуправа била елиминирана најпрвин во оние области што биле опфатени силно од системот на темите, додека во другите територии, каде што тематската организација не била воведена веднаш, градовите ја зачувале својата внатрешна самостојност. Последиците од овој процес можат да се следат во периферните области на Царството, од една страна во Херсон, а од друга во Далмација, каде што царската власт ја заменуваала постепено локалната градска власт со воведувањето на тематското уредување²⁹.

София 1992, 69-70; Г. Острогорски, Историја на Византија, 89-91 и таму наведената литература.

²⁴ Д. Ангелов, Историја на Византија, т.1, 231.

²⁵ За опаѓањето на античкиот полис и за промените во внатрешниот развој на византискиот град, види: Г. Л. Курбатов, Основные проблемы.

²⁶ З. Костић, Преображај града, 35-36.

²⁷ За административниот апарат, кој му бил подреден на стратегот како заповедник на воените одреди и началник на локалната управа, види: J. B. Bury, The Imperial Administrative System in the Ninth Century, London 1911, 139; Сп. и: Ф. Успенски, Историја византијског царства, т. 1, Београд 2000, 538.

²⁸ Г. Л. Курбатов, Основные проблемы, 200.

²⁹ Сп. J. Ферлуга, Византијска управа у Далмацији, Београд 1957.

Во централните делови на Царството оваа промена се одвивала дури и побрзо и порадикално. Муниципалната организација била веќе изумрена кога Лав VI донел одлука за нејзино конечно укинување. Неговата добропозната новела објавува сета власт во иднина да му припаѓа на царот и на неговата администрација³⁰.

Со претворањето на градовите во седишта на новата административна управа, се влијаело и на нивниот економски развој. Како седишта на стратегии во нив наоѓале нови администратори, кои од своја страна, придонеле и за културно и економско издигнување на градовите. Државните службеници имале потреба од полуксузни живеалишта, подобри услови за живот, подобро снабдување, организација на културно-забавен живот и нормално од развиено занетчиство и трговија. Самиот, пак, развој на трговијата и занаетчиството придонеле за формирање побогат слој граѓани, кои, исто така, влијаеле за подобрувањето на изгледот на градовите и на нивното културно и економско издигнување. Тоа унапредување од своја страна, дало импулс и на целокупниот живот во самата држава.

Извесната стабилизација и напредокот што настапиле во паричното стопанство во градовите со воведувањето на тематското уредување, пред сè, во Мала Азија, се видливи во евидентното зголемување на оптегот на златната монета во периодот од почетокот на VII до почетокот на VIII век³¹, но и во зголемувањето на бројот на градовите (новоосновани или старообновени) како епископски седишта. Тоа зборува дека градскиот живот значително се подобрувал³².

Нема сомнение дека многу градови како приморски, така и важни центри во внатрешноста во раниот среден век го зачувале своето занчење не само како административни и воени седишта туку и како центри на трговијата и занаетчиството. Поинаку не би можел да се замисли непрекинатиот развој на паричното стопанство во Византија.

Дека стопанството било парично, тоа го потврдуваат, од една страна, нумизматичките докази, а од друга страна, многубројните податоци како од наративен, така и од правен карактер. Од тие извори се дознава дека даноците, платите на службениците, па дури и надниците на работниците во град и во село биле исплаќани во пари. Развиеното парично стопанство претпоставува повторно развиен градски живот и значаен број градови³³. Континуитетот на

³⁰ Д. Ангелов, Историја на Византија, т.1, 232; Г. Острогорски, Византијски градови, 88-89.

³¹ Г. Острогорски, Византијски градови, 68-69.

³² Исто, 79.

³³ Исто, 86-87.

паричното стопанство го обезбедиле, пред сè, византиските градови во Мала Азија и на тој начин го зачувале богатството на Царството. Веројатно дека тоа било главниот елемент што ја зачувал традиционалната државна структура.